

Spravedlnost a právo v předkřesťanských civilizacích

Právně-teologické problémy starého Egypta a Izraele

Tomáš Týl

ÚVOD

Vstupem do roku 2000 si nepřipomíná křesťanský svět pouze jubileum narození Ježíše Krista, ale je to také vhodný čas k zamyšlení nad samotným jádrem toho, co nazýváme, „křesťanstvím“. Žijeme v prostředí, které je prodchnuto křesťanskou kulturou, vše se odráží v zrcadle tisíce let se vyvíjejícího systému práva, morálky, tradic a zvyků – setkáváme se s živou historií aniž si toho všímáme, ale naše „slepota“ není důvodem pro neexistenci tohoto faktu. Jak vznikala tato kultura, kterou považujeme za evropskou a také ji tak nazýváme? Obecně přijímáme teze o základech převzatých z antiky, z Řecka a Římské říše. Podíváme-li se na prameny evropské křesťanské kultury, nepochybně na prvním místě stojí Bible, zvaná též Písmo svaté, Kniha knih atd. Zamyslíme-li se však nad jejím původem, začneme pochybovat o ryze antických základech – vidíme zde Starý a Nový zákon, obě knihy vzniklé v neevropském prostředí, navíc Starý zákon zcela bez možnosti vlivu antiky¹.

V posledních letech se obnovuje povědomí společných kořenů s kulturou a náboženskou tradicí Židů či lépe Izraelců, pro něž je Starý zákon, přesněji Tóra² často více než náboženským předpisem, je to zákon v pravém slova smyslu a jeho nedodržování má v rámci náboženské obce veškeré právní dopady. Faktem, že Starý i Nový zákon tvoří pro křesťany neoddelitelný celek zvaný Bible, připouštíme původ evropské kultury dále na východ, než je antické Řecko a Řím – do krajů, v nichž je doložena nejstarší lidská kultura³ vůbec. Celý Starý zákon je promísen událostmi, které se staly mnoho set let před narozením Krista a zemí, s níž byl národ Izraelců stále v interakci byl dle líčení Bible nesporně nejčastěji Egypt. Ovšem myšlenka, že naše kultura a konkrétně naše právo pocházejí z Egypta či

jsou jím alespoň ovlivněny se zdá být již velmi odvážná, protože starověký Egypt je pro dnešního člověka „zemí z pohádky“, v níž je více mýtů než skutečností.

Cílem této práce bude dokázat, že je nám starověký Egypt (jakož i Izrael) mnohem blíže, než si uvědomujeme, bude nutno tuto zemi a dějiny demytizovat a největším úkolem je pokusit se o „vysvětlení Egypta / Izraele“ – jako sociokulturního celku, který stál u kolébky evropské kultury a tím i práva a pojetí spravedlnosti s tím spojeného⁴. Jedná se tedy o snahu pochopit myšlení Egyptanů a Izraelců, o vysvětlení jejich pohledu na pojmy právo, pravda, spravedlnost a další související systémy otázek, které lze souhrnně nazvat filozofií a ontologií, jakož i další podotázky s tím spojené.

Je třeba poznamenat, že ve většině případů jsem zavrhl sekundární prameny v podobě beletrie či literatury „populárně vědecké“, neboť jsem při jejich studiu narážel na četné rozpory v interpretaci hlubších pramenů a na vkládání mnoha ideových prvků doby, v níž tato literatura vznikala. Základem se mi tedy staly samotné prvotní texty: Bible, jako hlavní zdroj pro Izrael a texty z hrobek, rakví, svitků a dalších pozůstatků zaniklé civilizace starého Egypta v českém překladu, případně s odborným komentářem – povětšinou těsně poválečným (knihy Fr. Lexy) či naopak novodobým – po roce 1989.

DEFINICE ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Přesnému vymezení pojmů spravedlnost a právo jsou věnovány jiné práce a zde je můžeme zmínit pouze s odkazem na seznam použité literatury. V této práci na ně bude nazíráno v pohledu příznačném pro dobu a kultury, o nichž hodláme pojednat. Za předkřesťan-

¹ Nejstarší knihy Bible začaly být dle posledního zkoumání psány od roku 800 př. Kr., tedy v době, kdy antická kultura (Řecko) byla teprve na začátku svého rozvoje a neměla ani možnost být ve výraznějším kontaktu s natolik vzdálenými místy, jako je okolí Mrtvého moře, kde se v Kumránu dodnes nacházejí nejstarší svitky – opisy a prvopisy, které tvořily nejstarší oddíly Bible (viz BIBLE – ekumenický překlad, 7. vyd., Praha 1996, str. 17–19).

² Tóra: „Především prvních pět knih Bible, známých také jako pět knih Mojžíšových či Pentateuch. Slovo Tóra, doslova „návod – ukazatel“, se obvykle užívá pro označení veškerého židovského učení a praxe“ – citováno z FISHBANE, M.A.: Judaismus, 2. vyd., Praha 1999 str. 186. V hebrejské tradici jsou knihy Starého zákona označovány odlišně než v křesťanství, avšak vzhledem k přístupnosti širším vrstvám se přidržíme křesťanských názvů i řazení knih Bible.

³ Za kraje s nejstarší kulturou (neboť zde byly nalezeny první psané materiály) je považován tzv. „Úrodný půlměsíc“ – Přední Asie. Do této oblasti zasahuje i část Egypta, území kolem řek Eufrat a Tigris, na západě až za Nil, na východě do Perského zálivu. Podle HORA, P.: Toulky českou minulostí, 1. svazek, 3. vyd., Praha 1995, str. 37.

⁴ Filozofický výklad pojmů právo a spravedlnost dalece převyšuje možný rozsah této práce. Blíže k oběma pojmům TYL, T.: Pojem spravedlnosti – analýza problému, (SVOČ 1999), Brno 1999 – Masarykova univerzita, Právnická fakulta; VEČERA, M.: Spravedlnost v právu, 1. vyd., Brno 1997.

ské civilizace se považují státní útvary a sociokulturní celky, jejichž vrcholné období spadá do doby před počátkem křesťanského letopočtu.

„Právně–teologické problémy“ je klíčový výraz, nejedná se o přesně ohraničené problémy, nýbrž o komplexy otázek a podotázek, jež bude dále rozveden, nyní je jen nutno poukázat na charakter jmenovaných předkřesťanských civilizací, kde právo bylo neoddělitelnou součástí náboženství (a naopak) a vzhledem k faktu, že většina právních norem té doby má povahu „nařízení vydaného božskou autoritou“ nebylo možno zvolit jiného názvu, neboť pojmy jako je pravda či spravedlnost jsou zde otázkou stejnětak náboženskou, jako i právní – tehdejší doba nečinila mezi těmito kategoriemi rozdíly.

Pojem „starý Egypt“ charakterizuje dobu přibližně po sjednocení Horního a Dolního Egypta před 3000 let př. Kr. a to až do prvního století před Kristem. Pojem Izrael je volen dle prosazujícího se trendu, v němž se zrcadlí poznání, že u této „výjimky“ není důležité území, nýbrž národ⁵, který na něm žije, tedy sociokulturní blok. Pro Izraelce je důležitá přítomnost jeho Boha, který je s ním všude, kam příslušník tohoto národa přijde a žít v „zemi zaslíbené“ je sice přáním každého vyznavače tohoto náboženství, ale vzhledem k historicky doložené časté nepřítomnosti mnoha Izraelců v jejich domovině, se již před naším letopočtem vytvořila fikce „diasporního a exilového Izraele“. Tak Izrael označuje i území, ale především národ a dle výše zmiňovaného trendu výkladu „Izrael je tam, kde jsou vyznavači JHVH (viz dále), neboť tam je Bůh a Bůh setrvává s Izraelem“⁶. Historicky je předkřesťanský Izrael možno datovat od roku 1200 př. Kr., kdy máme zprávy o pronikání izraelských kmenů do Palestiny (kniha Jozue a další součásti Bible).

BOŽÍ ZÁKON DLE MODERNÍ VĚDY

Odlíšením a pojmenováním naší (světské) právní soustavy od zákonů částečně „božských“ se zabýval humanista P.A. Sorokin ve své práci „Krise našeho

věku“. Rozlišuje právní soustavy na ideační, idealistické a senzitivní. Naší době odpovídá systém senzitivní, kde jsou zákony stanoveny zákonodárcem k tomu občany (státem) oprávněným, tresty jsou vykonávány bez prodlení a celá soustava má světský charakter. Opakem je soustava ideační, která je založena na „slovu božím“, Bůh je zde zákonodárce a nejvyšší soudce takřkažíc „v poslední instanci“, kterou bývá posmrtný soud duše člověka. Pokud je příkaz porušen, často se odkládá trest až na dobu posmrtného života (věčné zatracení ap.), pokud je vykonán hned, pak ve jménu Božím a vykonavatel je zcela ospravedlněn tím, že činí jen boží vůli. Těto soustavě plně odpovídá Bible. Na jedné straně jsou uvedeny příkazy, na nichž není dovoleno vůbec nic měnit, na druhé straně se až dodatečně připojuje sankce a to v případě, že je příkaz – zákon porušen. Rozdíly jsou patrné i mezi proviněním proti Bohu a proti člověku – pokud jde o člověka, je známa poměrně pestrá paleta trestů převážně zmrazčujících až k trestům smrti (podle újmy postíženého), avšak provinil-li se kdo těžce proti Bohu, je pro všechny případy trest jediný: smrt. Takový charakter mají zákony Izraele – uváděné ve Starém zákoně.

Takřka „na půl cesty“ mezi senzitivní a ideační soustavou je systém idealistický. Tomuto systému zcela odpovídá právo ve starém Egyptě. Zákon vydává vládce, který je sice člověkem, ovšem současně žijícím bohem na zemi. Provinění proti vládci je proviněním proti Bohu. Trest bývá stejný, jako v ideační soustavě: smrt. Vzhledem k faktu, že vládce je i člověk, má svoji rodinu atd., řeší se mnohé přestupky jako při běžném „lidském“ sporu (platí to obzvláště pro členy královské rodiny, kde urážka vládce jeho synem je urážkou mezi otcem a synem, byl-li by však vládce uražen poddaným, jedná se o spor člověk–bůh a přísný trest nemine znesvětilce cti žijícího boha). Též zákony jsou tak koncipovány, mají mnohem více světský charakter než příkazání ve Starém zákoně a i svým obsahem jsou blíže našim právním předpisům. Jako příklad je možno uvést doložené pokuty za krádeže (v ideačním zákoníku se toto řeší očistěním provinilého obětí Bohu) – například „Seznam věcí, které ukradla služka vozata-

⁵ Národ je chápán jako společenství lidí, kteří spolu sdílejí tentýž jazyk, tutéž historii, tytéž zvyky, tradice a to po historicky velmi dlouhou dobu. V případě Izraele není možno zařadit „sdílené totéž území“ – důvodem je diaspora a celkové chápání pojmu „Izrael“, avšak hlavním spojovacím prvkem je náboženství, které samo ukládá fakt rozptýlení národa Izraelitů, aniž by to ohrozilo jejich sounáležitost. Jedná se o těžce přeložitelný výraz „šechina“ – sláva či výsost Boží. Ta je přítomna v chrámech, ale i s lidem Izraele kdekoli sídlí a vzývá svého jediného Boha. Židé nesmějí zobrazovat svého Boha, proto nahradili antropomorfní představu „přebýváním boží přítomnosti“ – šechiny. „Šechina je tam, kde jsou Židé, je s nimi v exilu. Rabi Šimeon ben Jochai pravil: Pojď a viz, jak oblíbeni jsou Izraelci u Boha. Ať jsou kdekoli, šechina je s nimi. Byli v exilu v Egyptě, šechina byla s nimi, neboť stojí psáno: Zjevil jsem se domu tvého otce, když byli v Egyptě (1S 2,27). Přišli do babylónského exilu, šechina byla s nimi... Izraelci sice nepociťovali blízkost šechiny jako boží dar přítomný za všech okolností. Vzdaluje se přece od hříšníků a následkem hříchu (i kolektivní viny). ...“ převzato z SCHUBERT, K.: Židovské náboženství v proměnách věků, 2. vyd., Praha 1999, str. 19–21. Izraelci byli nejprve čistě nomádskými (kočovnými) kmeny, především pasteveckého zaměření. Se svými stády ovcí se soustavně stěhovali, proto ani nestavěli pevná obydlí (a v Bibli se vždy uvádí, že „...vešel do svého stanu...“), byli organizováni na základě klanu – „mišpachá“ – blíže k tomu LEMAIRE, A.: Dějiny hebrejského národa, 1. vyd., Praha 1992, str. 8–16 a SCHUBERT, K.: Židovské náboženství v proměnách věků, 2. vyd., Praha 1999, str. 8–11.

⁶ Systém hebrejštiny je podobný systému hieroglyfů, kde se nezapisují samohlásky, proto dodnes nevíme, jak správně číst jméno boha Izraelců JHVH – nejčastěji jako „jahve“, tohoto termínu však Izreal nikdy nepoužívá, protože se snaží dodržet třetí příkazání a „nebrat jména božího nadarmo“ a obměňuje jej různými výrazy, nejčastěji „Svatý budiž veleben“ ap. Nemáme žádnou jistotu, že čteme tato jména správně.

je Pechariho: 1 bronzové umyvadlo, mající 20 debenů, pokuta činí 40 debenů, 1 bronzový džbán, mající 6 debenů, pokuta činí 18 debenů... atd.^(18,80). Je zjevné, že zde se jedná o věc naprosto světskou, bez pohrůžek následky v posmrtném životě, i když ani to není vyloučeno, protože i egyptská víra přiznává „poslední soud“ po úmrtí člověka. Citovaný zápis je však jednoduchým konstatováním faktů, které jsou ideacním systémem cizí.

CHARAKTER IZRAELSKÉHO NÁRODA

Izraelci byli původně kočovníky, nomády a to se vtělilo i do základů jejich společnosti. Hlavou rodu (klanu) byl tradičně otec – proto se setkáváme s pojmy „Bene Jákob“ čili „Synovstvo Jákobovo“ ap. Spolu s hlavou rodu putovalo při tomto kočovném způsobu pasteveckého života mnoho dalších členů rodiny. Ti byli vázáni poslušností k hlavě rodu a spadali pod přímou jurisdikci svého otce (5. přikázání: cti otce svého i matku svou). V hierarchii rodiny nacházíme značnou podobnost se systémem práva např. v Římě – „pater familias“ jako hlava rodiny a na něm závislí členové, včetně dcer, ale i synů a jejich rodin^(22,123–4). Předpokládá se, že hlavním důvodem sporů mezi Izraelci v této době byla kontrola studní, bez nichž by pochopitelně jejich stáda uhynula a studně byly tedy pro Izraelce životně důležité. (První slova Bible – knihy Genesis jsou právě o vodě: „...Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůňi byla tma. Ale nad vodami vznášel se duch Boží“. Voda a Bůh jsou první dvě veličiny na počátku, Bůh poté počal tvořit a hned, jakmile stvořil světlo (bez něj by se dalo ztěžka putovat za pastvou), následuje opět pasáž o vodě: I řekl Bůh: „Buď klenba uprostřed vod a odděluj vody od vod!“ Priority denního života se tak zrcadí i na počátku základního nábožensko-právního předpisu).

Kočovní život si vyžadoval mnoho opatření – jedním z nich byla víra v to, že Bůh je všude, kde je lid Izraele, ale i transportovatelná modla a modlitebna. Modlitebnou byl tedy zvláštní stan (tzv. „stan setkávání“^(22,42)), ovšem představa všudypřítomného Boha kontrastovala s představou jeho jedinečnosti a možností být přítomen s několika rody současně. Tak byl vytvořen pojem „šechina“⁴⁵, ale bylo třeba následně vytvořit důstojné místo pro přebývání šechiny (tedy jakési „Milosti Boží“). Tak se zrodila „schrána“ („truhla“), kde nejen přebývá šechina a kde se Bůh později setkává s Mojžíšem, ale kde jsou uloženy

i „desky smlouvy“, základní to úmluva mezi Izraelem a jeho Bohem. Tak je spolu právo a náboženství v této době spojeno nejen představou, ale přímým činem. Schrána úmluvy je vytvořena přesně podle rozkazu Božího i s udáním veškerých podrobností, jako je materiál, ale i rozměry atd.⁷ Smlouva mezi Bohem a jeho lidem je velmi obsáhlá a má přesný ideacní charakter. I zjevné proroctví, vidění do budoucna, je zde zakotveno jako zákon, jako to, co se musí stát! Takto je ustanoveno v knize Exodus, ale až v další – knize Leviticus – je za porušení uzavřené smlouvy stanoven trestní řád.

Konečné uzavření smlouvy stojí za povšimnutí: „Hospodin řekl Mojžíšovi: Napiš si tato slova, neboť podle těchto slov uzavírám s tebou a s Izraelem smlouvu“^(1,94). Doklad, že se jednalo o skutečnou smlouvu v pravém slova smyslu se dá najít v hypotetickém zdůvodnění, které bylo přineseno poměrně nedávno^(22,38–42): desky úmluvy byly dvě, obě uloženy ve schráně. Již tenkrát se zhotovoval originál a kopie, tedy vždy jedno podání pro každou zúčastněnou stranu smluvního vztahu (doklady o tom máme z egyptských chrámů, kde vždy, byla-li uzavřena smlouva mezi „dvěma bohy – chrámy“, každý z chrámů měl jeden opis smlouvy ve svém archivu). I zde jsou obě desky uloženy ve schráně úmluvy – jedna pro lid a jedna pro Boha, který je stále přítomen a ve schráně navíc přebývá jeho šechina. Charakter osamělosti při pastevectví se promítá i do formy vztahu člověk – Bůh. Hospodin je spíše partnerem, tím, který je vždy na blízku, k němuž Žid promlouvá kdekoli na světě a žádá jej o ochranu a spravedlnost (jedním ze jmen Božích je „Spravedlivý“).

HEBREJSKÉ PRÁVO

Otázka práva je v židovství „vděčné téma“, bohužel v naší krajině téměř bez výkladu. Hebrejšti na má pro oblast, kterou pokrývá naše slovo „právo“ 7 výrazů! Hlavním je „halakhah“, které se překládá jako samo „židovské právo“, ale též jako „cesta“, což asociuje s antickým myšlením o životě v souladu s přírodou, existencí, také s čínským „tao“, které je jako „cesta“ překládáno přímo a rovněž s islámským svatým zákonem „šaría“, což je též z arabského slova „cesta“. Halakhah je právem daným Bohem, je to Boží vůle. Tu člověk naplňuje svým životem, nevolí si ji. Je sdělováno prostřednictvím nejvyšších autorit židovské komunity – rabíny a tzv. „chachemy“⁸. Halakhah v so-

⁷ BIBLE – ekumenický překlad, 7. vyd., Praha 1996, str. 85, kniha Exodus 25,10–23: „... Udělají z akáciového dřeva schránu dva a půl lokte dlouhou, jeden a půl lokte širokou a jeden a půl lokte vysokou. Obložíš ji čistým zlatem, uvnitř i zvenjšku ji obložíš a opatříš ji dokola zlatou obrubou. Uliješ pro ni 4 zlaté kruhy a připevníš je ke čtyřem jejím hranám... Příkrov dáš nahoru na schránu a do schrány uložíš svědectví, které Ti dám. Tam se budu s tebou setkávat a z místa nad příkrovem mezi cheruby, kteří budou na schráně svědectví (úmluvy), budu s tebou mluvit o všem, co Ti pro Izraelce přikážu“.

⁸ Vrcholem izraelské společnosti byl (de iure) král. Ve městech ustavování soudci, v Jeruzalémě byl tzv. „sanhedrín“ – nejvyšší soud se 71 členy, soudní a zákonodárnou pravomoc měli též velekněží^(22,98). V obci stál na vrcholu hierarchie rabín. Označení „rabín“ má však velmi daleko ke křesťanskému výkladu činnosti kněze. Je sice vykladačem Tóry a vůdcem náboženské obce, má však mnohem blíže k druhu lidového poradce, protože jedině on zná bezchybně židovské právo, jeho rada platí za soudní výrok. Svoji vážnost však

bě obsahuje i aspekt morálky, který je totožný s Božím zákonem. V Izraeli Boží právo neexistuje bez morálky a morálka není bez práva, neboť je v něm přímo obsažena. Morálka je „viditelnou částí“ (vidíme jednání člověka a můžeme je posoudit) halakhah – nazývá se „musar“ a je souhrnem morálních instrukcí implikovaných v Božích příkázáních. Jedná-li kdo dle Božího práva, jedná morálně a naopak. Blíže ke spravedlnosti má výraz „din“ – je blíže k člověku, překládá se jako spravedlnost, ale je shodný i s pojmem „soudnictví“ a to „pozemským soudnictvím“. Jedním z názvů pro den posledního soudu je „Yom haDIN“, kdy osud jednotlivce je souzen Bohem. Zde již člověk jedná „za sebe“, u halakhah je mu stanovena cesta, u din se musí rozhodovat a přemýšlet o své volbě, neví-li si rady, jde za rabínem, který je blíže Bohu a ten rozhodne – jeho rozsudek je „din“. Je to rozsudek lidský, byť opět v základech řízený podle příkazů Tóry. Obecně morálka – musar nesmí přesáhnout rámec práva, je vždy v právu obsažena a jde se vši samozřejmostí „s ním“. Izraelita si neumí halakhah představit bez musar, din je však lidské právo, a proto je zde místo na pochyby, místo, kde je nejlepší lidská vůle jednat morálně, ale to neznamená, že se to musí podařit. Izraelská společnost si nese dodnes tuto zajímavost v sobě – právo je součástí života více než morálka (proto halakhah pokrývá i musar), je vždy před ní, protože morálka z něj teprve vychází. Kdo nezachovává Boží zákony, nechová se morálně a dopadají na něj sankce komunity. Právo bylo zcela přirozenou součástí denního pořádku života Izraelitů, neboť jejich Bůh byl nejvyšším právem a On je stále s nimi, jak již bylo řečeno. Izraelita se v případě škody způsobené jeho jednáním především modlí a prosí za odpuštění, neboť kdyby se držel „cesty“ – halakhah – nemohl by se dostat do sporu, jednal by morálně a takové jednání nikdy nezpůsobí rozepři. Podle Izraelitů je právo věcí „ontologicky zakořeněnou“ v podstatě samotné existence a je silnější než morálka, a vychází-li z Boží vůle, pak musí být spravedlivé – cesta – halakhah – je jen jedna.

Jedná-li se o obsah výše jmenovaných desek úmluvy, nacházíme především „desatero“⁹, které plně vyznávají i křesťané. Těchto deset příkázání a jejich dodržování je základním pilířem víry v JHVH. Dle zkoumání však bylo pronikání této víry postupné, bylo přijímáno jednotlivými „synovstvy“ a byla zavrhována

starší božstva jiných synovstev. Z těch známe především „Pachad – bůh otců“, kterého vyznávalo především synovstvo Jákobovo a teprve po setkání se synovstvem Izraele (zde osobní jméno) se jej zřekli, snad na základě tzv. „smlouvy z Šekemu“, s jejímiž ohlasy se setkáváme v Bibli především v knize Jozue (14,14–16). Na desateru vidíme i fakt, že Bůh připouští existenci jiných (cizích) bohů, rovněž toto můžeme vydedukovat z výše uvedené citace (1,93). Bezpochyby je však desatero základem (či spíše kodifikací, neboť jak bylo řečeno, u Izraelitů právo předchází morálku a teprve takto stanovené zásady lze kodifikovat) židovské i následně křesťanské morálky, která je v této tradici vštěpována každé generaci již po několik tisíc let.

STARÝ EGYPT

Starověký Egypt se zapsal bohužel díky novodobému bádání a velmi nepřesným výkladům (opomínání délky trvání a rozlohy Egypta) do povědomí lidí jako stát mnoha ovládaných a malé skupinky ovládajících, jako stát všemocných a bezprávných. Paradoxně jsou to právě předkové Izraelců, kteří byli najímáni jako levná pracovní síla (nikoliv jako otroci) a na nájmu síly začal růst Egypt. „Chapiru“ – předkové Izraelců se tehdy (rozuměj asi 3000–2000 let př. n.l.) v celém prostoru Úrodného půlměsíce projevovali jako nestálá a špatně kontrolovatelná populace, kterou bylo možno najímat do těch nejžádanějších služeb: jako pracovní sílu při velkých stavebních pracech, nebo jako žoldnéry do armády. V pozdější době, tedy kolem roku 1500 př. Kr. a blíže k počátku našeho letopočtu, vedl Egypt již více válek s národy, které se zformovaly do států a ohrožovaly jeho hranice – tím přibývalo otroků. Při našich úvahách si musíme uvědomit, jak ohromné území se skrývá pod Evropany užívaným pojmem Egypt a o jak dlouhém časovém úseku hovoříme. Pokud pojednáme jen o „zmapované“ době existence Egypta jako státního celku se všemi prvky, které pro označení „stát“ potřebujeme (především ohraničené státní území, existence jednotné vlády na tomto území a trvalého obyvatelstva), musíme hovořit nejméně o době 3000 let (do počátku letopočtu). Za tento časový úsek se podoby otroctví měnily, avšak již od nejstarších dob byli otroci chráněni základními normami ochrany lidského života a podobně jako v Římě byla za jejich napade-

v obci měl především „chachem“, čili v překladu „mudrc“ – nejchytřejší z obce. Mohl být například holičem nebo obchodníkem, pokud se výraz chachem ztotožňoval s rabínem, bylo to samozřejmě ideální. I zde nalezneme souvislost s kočovným životem – kněží byli vázání na své chrámy, ale „chachem“ jako nejmoudřejší člen klanu byl „stále k dispozici“ a když byl porušen jakýkoliv právní předpis v průběhu pastevecké pouti, stěží by se mohlo čekat na setkání s nejbližším rabínem, aby věc rozsoudil. Postavení rabína a chachema (mudrce) jsou v židovské obci zcela výjimečné a nelze je nijak generalizovat či přirovnat k žádnému podobnému jevu.

⁹ Ve stručnosti se zde hovoří o deseti příkázáních Hospodina, která jsou v této formě: „Já jsem JHVH (v Bibli Hospodin)... nebudeš se klanět cizím bohům, nezobrazíš si Boha zpodobněním ničeho, co je nahoře na nebi, dole na zemi ve vodách pod zemí“ (... proloženo patetickými výzvami typu: „Stíhám vinu otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení těch, kteří mne nenávidí, ale prokazují milosrdenství tisícům těch, kteří mě milují a má příkázání zachovávají!“...), nevyšloš mé jméno nadarmo, neznesvětiš mé sobotní dny, nebudeš zlořečit svému otci ani své matce (biblická alternativa: „Ctí svého otce i matku, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh), nedopustíš se vraždy na bližním svém (=nezabiješ), nesesmíšíš, nepokradeš (čistě židovskou alternativou je: „nedopustíš se únosu na komkoli ze svých bližních“), nevydáš proti svému bližnímu křivé svědectví, nebudeš dychtit po domě svého bližního“ (1,80;14,14–5)

ní, únos, újmu na zdraví či zabití stanovena pokuta či přísný trest¹⁰. Dalším dokladem je fakt, že Egypťané užívali pro otroka a sluhu (=svobodného) synonymum „hm“, je tedy v dokumentech těžké rozlišit, jednalo-li se o plnoprávného či bezprávného člověka. Posledním, asi nejpádnejším důkazem jsou doklady o prodeji sama sebe do otroctví¹¹. Měnil-li svobodný člověk svou svobodu za otroctví, byl přesvědčen, že si zlepšil životní úroveň a neboť je to čin doživotní, jistě to nebyl krok neuvážený^(17,184). Práce byla jednoduše chápána jako životní nutnost. Byla každodenní skutečností nezbytnou k zachování pozemského a pro Egypťany i posmrtného života. Egypt, jako bohatá a úrodná země mohla hostit tisíce cizinců bez sebemenší újmy na výdělcích a otrok byl vítanou pracovní silou. U Semitů byl zajatec naopak „příživníkem“, kterého se vzhledem k chudobě krajiny snažili pochopitelně zbavit. Usuzuje se, že Egypťan byl celkově povahy měkčí než Semita a pochopitelně stejní byli i bohové těchto skupin. A tak se Jahve ve styku s egyptskými bohy „obměkčuje“ a tím dává šanci ke vzniku budoucích křesťanských skupin založených na víře v milosrdného Boha, právě v Egyptě, v době střetávání Egypťanů a Izraelitů či přímo při egyptském zajetí. Nebýt tedy této pro Izraelity „tragické záležitosti“, při níž se krutý JHVH mění v odpouštějícího ochránce těžce zkoušeného národa, zřejmě by se vývoj ještě o několik století opozdil, tím i doba humanismu etc. a i naše dnešní zákonodárství by bylo mnohem přísnější, než je shledáváme. Již v těchto místech můžeme shledat první vstup Egypta do charakteru naší dnešní společnosti.

EGYPTŠTÍ BOHOVÉ A LID VERSUS PRÁVO

Posmrtná existence byla absolutní pravdou, o níž není vůbec třeba uvažovat. Je jen nutno se chovat na tomto světě tak, aby dobré skutky převážily nad špatnými a zemřelému byl dopřán věčný a bezstarostný život v „západní říši“. Evropan uvažuje o „ZDE“, ale Egypťan celý svůj život dýchá jen proto, že myslí na život „TAM“ a vše, co je „zde“ je jen předstupněm a určením budoucího „TAM“. Egypťan má jeden výrazný rys, který z něj dělá výjimečného – v náboženství neumí zapomenout. Je zcela oddán kultu předků, kterým slouží, do hrodek jim přináší vše potřebné pro posmrtný život etc. A tak se v době 3000 př. Kr. setkáváme s poměrně jasnými koncepcemi jednotlivých náboženských center, ale kolem roku 1000 př. Kr. vidíme spleť

všeho, co zde trvalo 2000 let a dalších „novinek ze zahraničí“, spojují se jména bohů, mění se jejich povaha atd. I zde je logické vysvětlení. Bohové Egypta byli určeni správním rozdělením státu, válečnými úspěchy, smlouvami všeho druhu, politickými a právními poměry v zemi... Tato říše, která byla bytostně závislá na každoročně se opakujících záplavách Nilu (podle výše záplav se předběžně stanovoval výnos zúrodněných polí a od toho následně daně), byla rozdělena do 42 „nomů“, neboli „žup“ či krajů. 20 v Dolním Egyptě, 22 v Horním Egyptě^(16,23). V čele nomů stál nomarcha (či „správce kraje“), který byl hlavním královským úředníkem v dané oblasti (dříve „adžmer“ čili „náčelník kraje“ – prováděl např. uvedené zápisy o životodárných záplavách^(32,56)). Každá župa (= kraj) měla svého boha – ochránce a „reprezentanta“. Vládnoucí dynastie pochopitelně pocházela z některého z krajů, proto v době její vlády stoupal kult jejího boha, tedy boha nomu, odkud král pocházel. Král byl absolutním vládcem, jemu patřil celý Egypt a současně byl žijícím bohem na zemi, pak se jeho bůh stal bohem státním. Kněží byli v této oblasti velmi „flexibilní“ a aby posílili moc a význam svého místního boha, ihned k jeho jménu připojovali jména „státního“ boha.

42 bohů (20+22) tvořilo celý „soudní dvůr“, který nepřetržitě zasedal a soudil zesnulé v „západní říši“. Za zmínku zde stojí „návštěvy bohů“, v nichž vidíme zárodky diplomatických cest – každý bůh měl svůj chrám, který měl přesný chrámový pořádek, měl svá pole, své sluhý a otroky, vybíral daně a oběti, při svátcích byla zahalená modla vynášena v průvodu na veřejnost (věřilo se totiž, že skutečný duch boha sídlí v jeho zobrazení – modle a k té se směl přiblížit jen velekněz, který schránu, v níž modla trůnila denně obsluhoval, ale nikdo jiný než velekněz při výkonu své funkce a farao nesměl boha spatřit). Když se uzavíraly spojenecké smlouvy mezi jednotlivými kraji, obvykle se tak dělo pod záštitou náboženského „procesu“, kdy se jeden bůh „vydal navštívit“ druhého (tedy cesta z nomu do nomu, z chrámu do chrámu). Toto vynášení model a jejich putování připomíná staré tradice Izraelců, kdy i jejich svatyně („schrána úmluvy“) musela být transportovatelná a to i v době, kdy již tomu nebylo zapotřebí. V Žalmu 132 a dalších se hovoří o hebrejské tradici vynášení schrány z bran města (Hospodin trůní na schráně či v podobě šechiny v ní) a hovoří se i o tanečních rejích kolem schrány, vyzývá se ke vstupu do Hospodinova přibytku etc.

Duchovní centra byla v Egyptě dvě: Ón a Men-

¹⁰ LEXA, F.: Veřejný život ve starověkém Egyptě – doklady, 1. vyd., Praha 1955, str. 71 – jsou uvedeny tzv. Haremhebovy zákony, které jsou zhruba z let 1335-1310 př.n.l. – je to doba, kdy se král rozhodl zakročit proti společenskému chaosu a vydal velmi přísný zákoník, kde se mimo jiné za odcizení otroka úředníkem (za účelem práce pro něj – pod pojmem otrok se myslí i žena či dítě), stanovuje, že násilník bude potrestán uříznutím nosu a poslán na nucené práce do Carevu.

¹¹ LEXA, F.: Veřejný život ve starověkém Egyptě – doklady, 1. vyd., Praha 1955, str. 137 – z dlouhého textu vybírám: „...Uspokojil jsi mé srdce penězi za to, že budu tvým otrokem. Jsem tvým otrokem navždy a nikdy se již nemohu státi svobodným vůči tobě ani penězi, ani jakýmkoliv obilím, ani čímkoliv jiným na světě, i se svými dítkami, které se narodily, i s těmi, které se narodí, i s oděvy, které jsou na našich tělech a se vším, co máme a co nabudeme od roku 3 prvního měsíce záplavy do budoucna po všechna léta až na věky...“

nofer. O Ónu je třeba promluvit blíže, neboť bohové, kteří odsud vzešli jsou jádrem soudního sboru mrtvých po všechny časy. Jedná se o tzv. „ónské devatero“ (či „Velká Enneada“). Na počátku byl Atum (nebyť) a Nun (pravodstvo – viz paralela s Biblií, kde je na počátku netvořící duch, který se vznášel nad vodami, které jsou charakterizovány jako „propastná tůň, v níž je tma“). Atum se oddělil a oplodnil sám sebe – porodil Šóva a Tefnut. Ti dále stvořili Geba (mužská země) a Nut (ženské nebe). Z nich vzešli další bohové¹². V Mennoferu nalezneme velmi podobný počátek jako v Ónu i Biblií, co se týká kosmogonie: na počátku bylo nekonečno, nehybné moře. Z něho se vynořil Ptaħ – organizující řád, který stvořil kladnou dvojici Nun a Naunet a zápornou Huh a Huahet (což připomíná biblické oddělování vod na zemi od vod na nebi a celková tvorba protikladů). Bůh Ptaħ symbolizuje řád, ostatní bohové jsou principy dění. Tedy na počátku byl jediný bůh, k němuž mají ostatní bohové velmi podobný vztah jako anděl k Bohu v křesťanském pojetí. Navíc staroegyptský monoteismus dokládají výroky nalezené v hrobkách a papyrech: „Bůh je sám a jediný a není boha mimo něho – Bůh je jediný – jediný, který učinil vše“ atd.^(21,75) Mýtus o egyptském polyteismu se rozpadá.

PRAVDA A SPRAVEDLNOST

... jsou v egyptském pojetí synonyma. Kdo má pravdu, je spravedlivý. A pravda je totožná s pravým dobrem (tedy takovým, kdy nečekáme za naši dobrotu odměnu – to by byl obchod!). Jen člověk, který za života koná dobro a je spravedlivý může vstoupit do věčného života po smrti. V životě na zemi byla od pradávna spravedlnost v Egyptě zajišťována zákony, které známe ve fragmentech především z Epuverova líčení zkázy Staré říše, kde se nám sice zachovala jen kopie, avšak i ta je z 16. stol. př.n.l. Zde se uvádí: „... zákony byly vyházeny ven ze soudních síní, šlape se po nich na veřejných místech a spodina je trhá na ulicích“^(18,44).

Králova koruna je ztotožňována s bohyní pravdy Maat, což svědčí o soudcovské činnosti krále. Ovšem pro tak rozsáhlou říši by král zajisté nestačil rozsoudit ani zlomek potřebných sporů – proto soudili kněží, povětšinou systémem „božích soudů“, kdy na příkaz velekněze pohybovali sochou boha a tím dávali odpovědi^(18,130;32,59). Haremhebovy zákony ze 14. stol. př. Kr. znají především zmrzačující tresty a nucené práce, ale trest za porušení spravedlnosti je

jediný: smrt. Soudní pravomocí byl nadán na královském dvoře především vezír (=cetej, vezír je arabská forma, avšak mnohem více užívaná), který byl mimo jiné „ministrem spravedlnosti“ a vedoucím mnoha dalších sekcí královského dvora. Vezír byl nejen vázán zákony, ale byl i soustavně kontrolován, kdy v jeho „kanceláři“ bděl „hlasatel králova jídelního stolu“, který podával králi zprávy o všem, co se u vezíra děje. Z dokonalosti Haremhebových zákonů (a dalších dokumentů 14. stol. př. Kr.) plyne, že právní věda a správa byly aplikovány již mnohem dříve, neboť vše je zjevně dokonale prověřeno a uvádí se jako samozřejmost, což si lze vysvětlit jen předchozím dlouhým vývojem (v komparaci s Chamurappiho zákoníkem z 18. století př. Kr. nám zůstává skutečně jen údiv...).

BOHYNĚ PRAVDY MAAT A PODSVĚTÍ

Pravda a spravedlnost jsou v Egyptě synonyma, tedy Maat je bohyně obého. Je natolik stará, že jejím ztělesněním povětšinou není antropomorfní tvar, ale pouze pštrosí pero. Najdeme ji v miniaturách na vahách v zemi mrtvých, kde jako pravda a spravedlnost tvoří protiváhu lidskému srdci, které je na druhé misce vah. Váhy obsluhují její „stálí průvodci“: bůh Thovt a Anubis¹³. Nejvyšší pozemský soudce měl titul „kněz Maat“ či přímo „kněz Spravedlnosti“. Maat byla údajně již při stvoření a ona je řádem, ona je tím, co vdechl Ptaħ a on počal tvořit. Kněží údajně předkládali každé ráno modlám bohů nejen pokrmy a vonné kadidlo, ale také sošku bohyně Maat. Proč se tak dělo lze vysvětlit jedině tím, že Maat je ztotožněna s prařádem, z něhož lze čerpat sílu po všechny věky.

Protože každý egyptský bůh je živ pravdou a spravedlností a nenávidí lež, je lež a křivá přísaha jedním z nejtěžších hříchů, který se takřka nedá odčinit. Před posledním soudem (tvořeným zmiňovanými 42 bohy) musí člověk doznat, zda konal za svého života dobré skutky, zda mluvil vždy pravdu a byl spravedlivý. Zesnulý byl k tomuto vyzván – zapřel-li však úspěšně 3x své provinění, byl shledán nevinným (obvykle se však v Knihačích mrtvých hovoří o bití a jiném mučení užívaném jako prostředků k doznání). Bylo však dovoleno dokázat svůj mravní život znalostmi – to byl důvod pro zhotovování Knihačích mrtvých, čili příruček „jak se chovat při posledním soudu“ (zde evidentně forma záhy předběhla obsah, právo nebylo tak úzce spojeno s morálkou jako v Izraeli). Obsahovaly, jak má zesnulý oslovit každého ze 42 soudců – touto znalostí „záhrobní agendy“ přímo dokazuje, že se zajímal o svůj osud již za ži-

¹² Z nich vzešel Usire a Eseta, Sutech a Nephthys. Usire a Eseta zplodí Hora způsobem, kdy Esetin duch se spojí s mrtvým Usirem (jakési neposkvrněné početí – obdoba s biblickým početím Ježíše, včetně faktu, že podoba matky Esety se přenesla do formy Mariánského kultu. Podobně se vysvětluje i faraónovo božství od narození – má pozemského otce (vládce jako člověka – viz biblický Josef), pozemskou matku (biblická Marie), ale navíc je mu dán duch boha (v Biblii Bůh Otec) – je v něm ukryt budoucí žijící bůh Hor, který se stává pánem světa a bojuje proti zlu – svému strýci Sutechovi, nad nímž vítězí.)

¹³ Thovt byl bohem vědění, soudcem bohů i lidí, ale také počítal léta lidského života, když člověka na hrnčířském kruhu tvořil bůh Chnun. Jeho stálá přítomnost s Maat z něj činila i boha spravedlnosti. Anubis (Anupev) je bohem podsvětí, uváděčem do říše mrtvých a strážcem této říše (vládcem je Usirev). Oba obsluhují váhy spravedlnosti v „západní říši“.

vota a musel být proto mravním člověkem. Zalhal-li však, činilo mu srdce trpké výčitky, proto se našel jiný prostředek: srdce zemřelého se nahrazuje skarabeem (brouk „vruboun posvátný“ – ztělesněn bohem Cheprerem) z kamene, který je symbolem čistoty, zvláště mravní. Co skarab neví, to nepoví... Tak sami kněží vyráběli různé Knihy mrtvých jako „Istivé příručky proti spravedlnosti“ a falešné skaraby jako náhražky srdcí do mumií, doplňují to vše zaříkadly, jen aby zastavili trestající ruku boží a tím podporovali rostoucí úpadek mravnosti říše^(16,90).

ZÁVĚR

Cílem práce bylo dokázat provázanost, původ a tím i blízkost naší evropské kultury a zvláště práva a spravedlnosti přes „právně-teologický transfer“ díky Bibli, jako základní knize aplikované „náboženstvím Evropy – křesťanstvím“ a hlouběji judaismem až k říši starého Egypta. I přes nevelký prostor a tím nemožnost vyjádření většího počtu konkrétních případů a obzvláště přímých citací shod a podobností byly dokázány nejdůležitější styčné body teologie, historie, filozofie, práva a dalších dnes již relativně samostatných věd, které kdysi tvořily jediný komplex.

Názornými příklady byla dokázána provázanost práva a náboženství, byly vysvětleny principy, postoje a výchozí stanoviska pojetí práva a spravedlnosti ve vybraných předkřesťanských civilizacích, dokázána jejich vyspělost v různých oblastech společenského života. Poznáním kořenů naší kultury jsme více poznali nejen svoji minulost, ale především současnost a skrze ni můžeme odhadnout a ovlivnit i vývoj „věcí budoucích“.

Jak bylo prokázáno, kultura není jev, který by žil „Ab urbe condita“, od narození Krista či od jiného data. Kultura a její hlavní část – právo a spravedlnost žijí po tisíce let a stále se vyvíjejí, nevznikají v určitém momentě a nevyrostají „z prázdnoty“. I když si to často neuvědomujeme, žijí vedle již v jádru oddělených empirických a moderních věd i „starší sourozenci, více semknutí s prvotním celkem“, jako je filozofie či náboženství – avšak kupříkladu největší vědci – myslitelé naší doby si to uvědomovali, jak dokazuje citát A. Einsteina: „Podíváte-li se na otázku přísně vědecky, zjistíte, že neexistuje žádný hmatatelný důkaz boží existence, ovšem zároveň musíte objektivně konstatovat, že také neexistuje žádný důkaz její neexistence.“^(6,9)

POZNÁMKA

Odkazy na literaturu v textu jsou uváděny v závorkách – řazení je dle seznamu literatury na konci práce, přičemž první číslice v závorce je pořadovým číslem v seznamu, druhá číslice je stranou použité literatury, na kterou se v textu odkazuje. Středník je znakem pro uvedení odkazu na další knihu.

POUŽITÁ LITERATURA

- BIBLE – ekumenický překlad, 7. vyd., Praha 1996.
 Climes, D. et al.: Encyklopedie Bible, 1. vyd., Praha 1997.
 Donini, A.: Studie z dějin náboženství, 1. vyd., Praha 1961.
 Durozoi, G. – Roussel, A.: Filozofický slovník, 1. vyd., Praha 1994.
 Fishbane, M.A.: Judaismus, 2. vyd., Praha 1999.
 Frankielová, S.: Křesťanství, 2. vyd., Praha 1999.
 Hattenhauer, H.: Evropské dějiny práva, 1. vyd., Praha 1998.
 Hora, P.: Toulky českou minulostí, 1. díl, 3. vyd., Praha 1995.
 Hrych, E.: Velká kniha bohů a bájných hrdinů, 1. vyd., Praha 2000.
 Kincl, J. et al.: Římské právo, 2. vyd., Praha 1995.
 Klimeš, L.: Slovník cizích slov, 5. vyd., Praha 1994.
 Kondratov, A.M.: Zaniklé civilizace, 1. vyd., Praha 1972.
 Kramer, S.N.: Mytologie starověku, 1. vyd., Praha 1977.
 Lemaire, A.: Dějiny hebrejského národa, 1. vyd., Praha 1992.
 Lexa, F.: Výbor z mladší literatury egyptské, 1. vyd., Praha 1947.
 Lexa, F.: Náboženská literatura staroegyptská, I. a II. sv., 2. vyd., Praha 1997.
 Lexa, F.: Veřejný život ve starověkém Egyptě – výklad, 1. vyd., Praha 1955.
 Lexa, F.: Veřejný život ve starověkém Egyptě – doklady, 1. vyd., Praha 1955.
 Madar, Z. et al.: Slovník českého práva, 1. vyd., Praha 1995, 2 sv.
 Machalová, T.: Úvod do právní filozofie, 1. díl, 1. vyd., Brno 1998.
 Nakonečný, M.: Lexikon magie, 3. vyd., Praha 1997.
 Rendtorff, R.: Hebrejská bible a dějiny, 2. vyd., Praha 2000.
 Rosten, L.: Jidiš pro radost, 1. vyd., Praha 1998.
 Schubert, K.: Židovské náboženství v proměnách věků, 2. vyd., Praha 1999.
 Störig, H.J.: Malé dějiny filozofie, 5. vyd., Praha 1996.
 Šwiderková, A.: Když papyry promluvily, 1. vyd., Praha 1972.
 Tresmontant, C.: Teodicea neboli otázka zla, 1. vyd., Košice 1997.
 Tyl, T.: Pojem spravedlnosti – analýza problému,

- (SVOČ 1999), Brno 1999 – Masarykova univerzita, Právnická fakulta.
- Večeřa, M.: Sociologie práva v textech, 1. vyd., Brno 1998.
- Večeřa, M.: Spravedlnost v právu, 1. vyd., Brno 1997.
- Vilímková, M.: Starověký Egypt, 1. vyd., Praha 1977.
- Židlická, M. – Schelle, K.: Právní dějiny, 1. díl – starověk, 1. vyd., Brno 1998.